

BİREY, YORUM VE İCMÂ: MODERN ZAMANLARDA İCMÂNIN İMKÂNI

THE INDIVIDUAL, INTERPRETATION AND ICMÂ: THE POSSIBILITY OF ICMÂ IN MODERN TIMES

Dr. Mehmet Furkan ÖREN

Milli Eğitim Bakanlığı, Vala Gedik Özel Eğitim Meslek Okulu, İstanbul/Türkiye
ORCID ID: 0002-0000-7568-4166

Cite As Ören, M.F. (2021). "Birey, Yorum Ve İcmâ: Modern Zamanlarda İcmânın İmkânı", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:25; pp:938-947

ÖZET

Yorum, hangi açıdan tanımlanırsa tanımlansın insan ürünüdür. İnsan ise etkiye açık bir varlıktır. Hiçbir insan gerçekliğin tamamına nüfuz edemez. İslam yorum geleneğinde yorumlayıcının da bunun farkında olduğu söylenebilir. Nitekim tefsir çalışmalarında yorumların sonunda Allah buradaki muradını en iyi bilendir şeklinde ifade konulur, yapılan tefsirin müfessirin görüşü olduğu vurgulanırdı. Her şeyin mutlak bilgisine hâkim olan Allah'tır ve insan bu bilginin belli bir bölümüne nüfuz edebilir. Bu açıdan bir âlimin içtihadını mutlaklaştırarak, onun yaptığı yorumu zemin ve zaman üstünde görmek doğru bir yaklaşım değildir. İslam içtihad geleneğinde ulemanın bunun farkında olduğu görülmektedir. Nitekim İslam içtihad geleneği dinamizmini korumuş, dini kaynakları yorumlama faaliyeti süreklilik içinde devam etmiştir. İcmâ, bu durum belirgin bir göstergesidir. Ulemanın herhangi bir konu üzerindeki ittifakı olan icmâ, kişisel yorumlarda meydana gelebilecek zaafı engellemeye dönüktür. Zira icmâ kişisel yorumun üzerindedir. Yorum çeşitliliğinin olduğu günümüz şartlarında icmânın mantığı ve imkânı üzerinde konuşmak önemlidir. Modern zamanlarda icmâyâ olan ihtiyacı ve bunun imkânını analiz eden bu çalışma, betimsel bir yorum denemesidir. Modern zamanların bir taraftan icmâyı zaruri hale getirdiği, öte yandan imkânsız hale getirdiği tezini işleyen makalede birey, yorum ve icmâ arasındaki diyalojik ilişki irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi. Modernite. İctihad. İcmâ. Yorum.

ABSTRACT

Interpretation, regardless how it is defined, is human product. And human beings are open to influence. Nobody can penetrate the whole reality. It can be said that the interpreter is aware of this in Islamic interpretation's tradition. Thus, at the end of the tafsîr, in tafsîr studies, it was stated as Allah knows best his will and it was emphasized that the tafsîr was the interpreter's opinion. It is God who has absolute knowledge of everything and man can penetrate a certain part of it. Thereby, it is not a correct approach to make scholar's ijtihad absolute and to see her interpretation on the ground and on time. In tradition of Islamic ijtihad, it is seen that the ulama is aware of this. Therefore, the tradition of Islamic ijtihad preserved its dynamism and the activity of interpreting religious sources continued as well. So icmâ is a clear indicator of it. The icmâ, which is the alliance of the scholars on any subject, is aimed at preventing the weaknesses that may occur in personal comments. Because icmâ is above personal interpretation. It is important to talk about the logic and possibility of icmâ in today's conditions where there is a variety of interpretations. This study, which analyzes the need for and possibility of icmâ in modern times, is an attempt at descriptive interpretation. In the article, which deals with the thesis that modern times have made consensus mandatory but also made it impossible, the dialogic relationship between individual, interpretation and icmâ is examined.

Key Words: Sociology of Religion. Modernity. Judgment. Icmâ. Interpretation.

1. GİRİŞ

Temel kaynakları zaman ve zeminin şartları göz önünde bulundurarak yorumlama meselesi, din alanının çetrefilli konularından biridir. Bu durumun başlıca nedeni dinin temel kaynaklarının peygamber döneminde teşekkülünü tamamlamış olmasıdır. Peygamber döneminden günümüze kadar tevarüs yoluyla gelen Kur'an ve sünneti, zamanın değer yargıları, toplumsal beklenti, sosyal ve kültürel değişimleri dikkate alarak yorumlamak; teoriyle pratiği bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve değişen koşullara göre "fetva" üretmek dini bilgi açısından önemli bir meseledir. İslam geleneği içinde bu mesele peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Peygamber döneminde herhangi bir sorun, onun müdahalesiyle çözülmekteydi. Nitekim bu dönemde tefsir, fıkıh ve kelim gibi disiplinler yoktu ve Kur'an metninin bir kitap haline getirilmesi bile söz konusu edilmemekteydi. Oysa peygamberin vefatından sonra yeni dinamikler gelişecek, sorunlar baş gösterecek, Müslümanlar farklı düşünce havzalarıyla karşılaşacaklar ve hayatın değişkenliği dini metinleri yorumlama gerekliliğini ortaya çıkaracaktır (bk. Köksal & Dönmez, 2012: 201-210). Daha ilk dönemlerden itibaren Kur'an ve sünnete ek olarak fıkıhın kaynakları arasında yerini alan icmâ ve kıyas gündelik hayatın değişimine karşı bir çözüm yolu olarak belirmekteydi (Hallaq, 2020a: 11-15). Güncel sorun ve problemlerin içtihad marifetiyle çözümlenmesine katkı sunan örfi uygulamalar da İslam hukuk sisteminin güncelliğine, zaman ve zeminine göre değişen problemlere çözüm geliştirmeye katkı sunmaktaydı.¹ Bu uygulamaların ana gayesi değişen şartları kimi parametreleri gözleterek içtihad marifetiyle çözme amacına matuftur. Zira gündelik hayat değişiyor, sorunlar çoğalıyor ve yorum zorunlu hale geliyordu.

¹ Wael B. Hallaq, "Bir Osmanlı Reform Öncüsü: Örf ve Hukuki Değişim Üzerine İbn Abidin", çev. Ömer Faruk Ocakoğlu, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları 2020), 177-212.

Zaman içerisinde fıkıh, tefsir, kelim alanlarının ve bunlara dönük metodların ortaya çıkmasına neden olan toplumsal dinamizm, belki de en büyük ivmesini 18. yüzyılda kazanacaktır. Modern sanayi toplumunun ortaya çıkması, insanlığın tarihinde eşî olmayan bir dönüşümü meydana getirecek, toplumsal zemin farklı bir forma evrilecektir. Modern süreçlerin yükseldiği bu dönemde yeni bir yaşam tarzı, iktisadi konsept, siyasi anlayış ve düşünsel faaliyet biçimi ortaya çıkacaktır (Giddens, 1998). Yaşamsal alanın ve geleneksel formların dramatik bir şekilde değişmesi ve değişimin hız kazanması, yüzlerce yıllık geleneğe sahip olan ve devasa bir külliyyatı barındıran dinsel düşün alanında çeşitli boyutlarıyla problemlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Özellikle 19. yüzyılla birlikte pozitivistimin ivme kazanması, dinin ortadan kalkacağına yönelik beklenti ve görüşlerin artmasına neden olmakta, Comte, Marx ve Weber gibi sosyal bilimciler dinin toplumsal görünürlüğünü kaybedeceğini iddia etmekteydiler (Slattery, 2007).

Modern zamanların radikal değişimleri, din etrafında birtakım yorumların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Dinin modern yaşama uyumlanması bağlamında gündeme gelen “tecdit, reform, güncelleme,” gibi tartışmalar yaklaşık 300 yıldır İslam coğrafyasının “sorun” alanlarından birisidir (Aktay, 2008:75-86). Genel olarak çağdaş İslam düşüncesi çerçevesinde oluşan bu alan yazın, önemli bir külliyyata ulaşsa da sorunun güncel olduğu belirtilmelidir. Şüphesiz ki İslam’ın temel kaynakları olarak kabul edilen Kur’an ve sünnetin teşekkül dönemindeki toplum, siyaset, iktisat ve eğitim anlayışıyla modern dönem toplum dinamiklerinin farklılığı izahıta varededir. Bu farklılık iktisat, siyaset, tıp ve eğitim alanlarında güncel durum ve gelişmelere yönelik fetva üretmek, çözüm geliştirmek ve bu çözümlenmeyi dinin temel kaynaklarıyla sentezlemeyi önemli hale getirmektedir.

Modern, postmodern, post truth gibi kavramlarla tanımlanan günümüz toplum yapısında bilgi karmaşıklaşmakta, malzemeye dönüşmekte, parasallaşp metalaşmaktadır (Baudrillard, 2018). Bu zaman diliminde insan bilinci, bakış açısı ve meseleleri ele alış biçimi de değişip dönüşmektedir. Modern zamanlarda bir taraftan dini metinlerin yorumlama gereği ortaya çıkmakta, öte yandan bireyin etki altında kalacağı unsurlar çoğalmakta ve bunlarla paralel olarak icmânın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir şekilde yorum *kaosunun* yaşandığı günümüzde yorum çeşitliliği içerisinde icmânın imkânının tartışılması alana katkı sunacaktır. Nitekim İslam hukuk geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan icmâ ile ilgili çalışmaların genelde konuyu tarihsel perspektif bağlamında ele aldığı görülmektedir. Örneğin Ulusal Tez Merkezi incelendiğinde icmâ ile ilgili olarak yaklaşık on beş yüksek lisans ve üç doktora çalışması göze çarpmaktadır. Yüksek lisans tezleri konuyu genel olarak tarihsel bağlam, kimi düşünürlerin icmâ teorileri ve Kur’an’da icmânın ele alınışı bağlamında ele almaktadır. Doktora tezlerinin de benzer bir yaklaşım içerisinde olduğu söylenebilir. Ekrem Keleş tarafından yapılmış olan *İslam Hukuku Kaynağı Olarak İcmâ* başlıklı doktora tezi, konuyu daha çok tarihsel bağlamı içerisinde ele almakta ve icmânın İslâm hukuku içerisindeki yerini tartışmakta, icmânın güncelliği meselesine fazla girmemektedir. (Keleş, 1994) Erkan Bulut tarafından yapılmış olan *Kelam İlminde İcmâ Delili* başlıklı doktora çalışması, icmânın kelam ilmindeki yeri ve kelam ilminde hangi bağlamlarda kullanıldığıyla ilgili çeşitli analizinden oluşmaktadır (Bulut, 2018). Şule Eraslan tarafından yapılan *Klasik İcmâ Teorisine Modern Yaklaşımlar* başlıklı çalışma icmânın klasik tanımı ve güncel olarak icmâyâ yönelik yaklaşımları analiz etmektedir (Eraslan, 2011). Bu tezde Eraslan Fazlurrahman gibi isimlerin icmâyâ bakış açısını tahlil etmektedir. Bu çalışmalar dışında kaleme alınan çeşitli makale ve yazılar genelde icmânın ortaya çıkış süreci ve mantığı gibi hususlar üzerinde durmaktadır. Oysa postmodern olarak tanımlanan günümüzde icmânın imkânını tartışmak önemli bir durumdur. İcmâ özelde yorumsal çeşitliliğin ortaya çıktığı dönemlerde kritik önemdedir. Bu açıdan bu makalede günümüzde icmânın büyük ihtiyaç duyulan ancak bir o kadar da zorlaşan bir husus olduğu tezi işlenmektedir. Çalışma postmodern olarak tanımlanan günümüz ortamında yorum, birey ve icmâ arasındaki tartışmalara ilişkin kimi çözümlenmeler yaparak alana katkı sunmayı hedefleyen bir analiz denemesidir. Makalenin temel tezi, bireyselleşmeyle icmâ arasında ters orantı olduğu yönündedir. Bu anlamda yazı boyunca çeşitli biçimleriyle modern bilgi yapma anlayışının icmâyâ ket vuran felsefi anlayışı tahlil edilmektedir. Yazı üç ana başlıktan oluşmaktadır. Önce birey ve yorum ilişkisi, sonra icmâ ve yorum meselesi ve daha sonra da modern zamanlarda icmânın imkânı incelenmektedir.

2. BİREY, ZEMİN VE YORUM

İnsan ve onun bilgi yapma süreçleri üzerinde geniş bir literatür bulunmaktadır (Hekman, 1999). İnsanlar hayatlarının ilk anlarından itibaren nesnelere merak eder, olguları tanımlamaya çalışır, kimi zaman ebeveynlerine çeşitli sorular sorarak meseleleri anlamlandırır. İçinde yaşanan sosyo-kültürel yapı, zamanın özellikleri ve genel geçer kabulleri belli açılardan insanın bakış açısını etkiler, onlara belli bir perspektif kazandırıp, hayatı kavramalarına katkı sunar. Peygamberimizin fitrat hadisi olarak da bilinen “Her çocuk, İslâm’a yatkın olarak, selim fitrat üzere dünyaya gelir. Sonra çocuğu anne babası ya Yahudileştirir ya

Hristiyanlaştırır veya Mecusileştirir” şeklindeki vurgusu, bu duruma işaret etmektedir (Buharî, 1981, Cenâ’iz, 79).

Bu realite dinsel yorum etrafında kimi soruların meydana gelen tartışmalar için de geçerlidir. Kendisi de zamanın bir parçası olan ve toplumla din arasında bir çeşit köprü görevi gören yorumcunun yaptığı yorumun doğruluğunun ölçüsü nedir? Yorumcunun yorumunun hakemi kim ve ne olmalıdır? Bu durum, modern dönemlerin din *yorumcularının* önemli problemlerinden biridir. Bir taraftan 1500 yıl önce inen ve temel kaynakları şekillenmiş olan din, öte yandan güncelin bir parçası olan yorumcu/özne, metinle yorumcu arasındaki ilişkiyi tahlil etmeyi gerektirmektedir. Bireyler *doğrudan* metnin/kaynağın kendisine gidemez. Yetişme biçimi, bilişsel alt yapısı, kendi zamanının genel geçer kabulleri, kullanılan terminoloji ve sahip olduğu bilişsel alt yapıyla metni inceler (Palmer, 2002). İçinde bulunduğu sosyo-kültürel yapı, sahip olduğu kavramsal çerçeve, ilgi alanları, zihinsel arka planını oluşturan kaynaklar, kimi zaman beklenti ve kabuller yorumcunun yorumunu tayin eder ve ona belli bir rota çizer. Fransız tarihçi Marc Bloch “İnsanlar babalarından çok, zamanlarının çocuklarıdır.” derken önemli oranda bu gerçeğin altını çizmekteydi (Maalouf, 2018, s. 86). Bütünsel olarak bilişsel süreçlerimiz yaşadığımız ortamdan bağımsız değildir (P. Berger & Luckmann, 2008: 32). Öyle ki sadece bilincimiz değil, zevklerimiz, beğenilerimiz ve konuştuğumuz kelimelerin anlamı, içinde yaşanılan zamana göre değişmekte ve dönüşmektedir (Bourdieu, 2017:54-55). Bu kapsamda insan bilinci tarihseldir. İçinde yaşanılan zamanın ve mekânın belli bir kesitini temsil eder ve bu kesitten hareketle olguları anlamlandırır (Heidegger, 2006:16-20). Bilinç, zaman ve mekân üstü değil zamana ve mekâna bağlıdır.

Bu duruma ilişkin pek çok gözlem bulunmaktadır. Bu gözlemlerden birisi olan Berger ve Luckmann tarafından kaleme alınan *Gerçekliğin Sosyal İnşasına* dair analiz, konuyla ilgili açılımlar yapmaktadır (P. Berger & Luckmann, 2008: 101). Berger’e göre yorumcunun hakikat iddiası onun içinde yetiştiği sosyal bağlamla ilgilidir. Dolayısıyla yorumcuyu analiz ederken yorumcunun içinde bulunduğu zaman ve mekânın özelliklerine bakmak elzemdir.

2.1. Zeminin Özellikleri

Usta şair ve düşünür Mehmet Akif yaklaşık yüzyıl önce “Doğrudan Kur’an’dan alarak ilhamı, Çağın idrakine söyletmeliyiz İslam’ı” demektedir (Mertoğlu, 2010: 74). Herhangi bir bireyin *doğrudan* metne gitmesi bir anlamıyla sahip olduğu kavramsal çerçeveyi, içinde yaşadığı sosyal yapıyı paranteze almayı imlemekle birlikte, doğrudan dini metinlere gitmesi önerilen yorumcunun, nasıl bir zaman ve mekânın parçası olduğu önemlidir. Akif’in vurguladığı asır/çağ acaba nasıl bir çağdı? Bu çağda zaman ve mekân nasıl organize edilmişti? Nihayetinde genel olarak modern çağ olarak isimlendirilebilecek tarihin bu kesitinin kendine özgü sorun ve problemleri vardır. Sosyal bilimlerde çalışan pek çok düşünür özellikle 19. yüzyılda başlayan sanayi devrimiyle birlikte toplumun, insan ilişkilerinin dönüştüğünü, insanların doğayı ve olguları anlamlandırma biçiminin radikal bir şekilde değiştiğinin altını çizmektedir.² Bu yönüyle insanlığın tarihini sanayi öncesi tarım toplumu ve teknoloji sonrası sanayi toplumu şeklinde kabaca ikiye ayırmak mümkündür. Sanayi öncesi tarım toplumlarında sorun ve problemler olmakla birlikte genel anlamda durağanlık, benzerlik ve mekaniklik hâkimdir (Kimi sosyal bilimciler bu ayrımı köy ve kent şeklinde yapmışlardır. Durkheim’in mekanik organik ayrımı, Tönnies’in cemaat/topluluk ayrımı bunun tipik örneklerindedir. bk.. Slattery, 2007: 58-64,114-123). Oysa sanayi sonrasında hızlı değişim, şehirleşme, teknoloji, rasyonelleşme, bürokratikleşme gibi pek çok etmen göze çarpmaktadır. Çeşitli farklılıklar olmakla birlikte sanayi sonrası toplumunu sanayi öncesi toplumdaki ayıran genel karakter, Arslan’ın ifadesiyle “Kitap merkezli bir düşünce, yaşama ve sosyal/siyasal sistemden akıl merkezli bir düşünce, yaşama ve sosyal/siyasal sisteme geçiştir.”(Arslan, 2017: 17). Kimi düşünürlerce çeşitli biçimleriyle farklı yönleriyle tanımlanan sanayi toplumu, Arslan’ın çizmiş olduğu bu çerçeveye uymaktadır.

Endüstrileşme, kentleşme, dijitalleşme, çok kültürlülük, küreselleşme gibi pek çok husus, modern sosyolojinin karmaşasıyla ilgili farklı içerimlere işaret etmektedir. Bu yüzden modern toplumu ve ona bağlı olan zaman ve zeminin nasıl tanımlanacağıyla ilgili sosyal bilimciler arasında belli bir konsensüs yoktur. Örneğin aşırı lüks ve tüketime vurgu yapan Baudrillard günümüz toplumunu tüketim toplumu olarak tanımlarken,(2018: 206) Twitter, Facebook gibi internet platformları ve bunlara bağlı olarak oluşan gruplaşmaları dikkate alan Castells, ağ toplumu tabirini kullanmaktadır (Castells, 2005). Foucault gözetim toplum (2003), Weber, bürokratik ve rasyonelleşmiş toplum (2012), Lyotard ise postmodern toplum

² Bu duruma güzel bir örnek Taylor tarafından gündeme getirilmektedir. Taylor 19. Yüzyılda meydana gelen radikal değişimlerin uzun soluklu bir sürecin sonunda meydana geldiğini uzun uzadıya anlatmaktadır. bk Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007).

tanımlamalarını kullanmaktadır (Lyotard, 1990). Farklı biçimleriyle günümüz toplum dinamiğini analiz eden pek çok isim zikredilebilir. Bu tanımlamaların her biri, günümüz toplum yapısının farklı veçhelerine vurgu yapmaktadır. Bu açıdan günümüz toplumu bu isimlendirmelerin hemen hemen hepsini kapsamaktadır. Dünyevileşme, artan oranda internet bağımlılığı, bürokratik bir organizasyon olarak ulus devlet yapılanması, tüketimin ön plana çıkması ve yoğun bir alışveriş merkezi kültürünün gelişmesi, her taraftan kamera sistemiyle izlenmesi dolayısıyla sürekli gözetlenmesi, mahremiyetin dönüşüp afişe olması ve mahremiyet kavramının giderek sıradanlaşması, hakikatin kaybolması olarak kodlanan postmodern toplum dinamiği, günümüz toplumsal yapının dikkat çeken özellikleridir.

Bu genel çerçeve, sanayi sonrası toplumu sanayi öncesi toplumdan ayıran ana arterlerdir. Sanayi öncesi toplumda hayat ve kültürel formlar basitti. Hayat yapay nesnelere tarafından bu kadar kuşatılmamıştı. Her tarafı ticari mallarla dolmuş caddeler yoktu. Enva-i çeşitte nesnenin, gıdanın, içecek ve giyimin bir mekânda toplandığı devasa AVM'ler yoktu.³ Toplumda farklılıklar olsa da değişik inançların, düşüncelerin aynı mekânı paylaştığı zeminler bu kadar iç içe değildi. Küreselleşme diye bir tartışma abes kaçırdı. Devasa bir bilgi deposu olan internet gibi sanal iletişim kanalları bir yana mektup göndermek dahi çok zordu. Bilgiler görece basit ve karmaşadan uzaktı. Dakikalar içerisinde bir bilginin binlerce insana ulaştığı Twitter, Facebook, Instagram gibi sanal platformlar bulunmuyordu. İnsanlar kilometrelerce ötedeki bir haberi bile çoğunlukla geç duyuyordu.

Günümüz zemininde sosyal formların değişmesi dinin yorumlanmasını gerekli kılmakta, ancak yorumlama işinin kimlerin inisiyatifine bırakılacağı problem olarak durmaktadır. Tarihsel olarak fıkıh yorumcuları inisiyatifi bireylere bırakma konusunda çekimser davranmıştır (Örneğin icthatta bulunacak kişilerde asgari düzeyde de olsa çeşitli özellikler aranmıştır. bk. Apaydın, 2000: 432-445). Yukarıdan değinildiği gibi bireysel bilincin kültürden etkilenebilmesi ve yanılığa açık olması durumu, icthatta bulunacak kişiyle ilgili belirli şartların ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle ulemanın konsensüsü olarak tanımlanacak icmâ bir anlamıyla bu durumun önüne geçme amacına matuftur. Çünkü bir bireyin yanılma payı daha muhtemel iken birkaç bireyin üzerinde uzlaştığı düşüncede yanılma payı daha azdır. Yukarıda da değinildiği gibi modernitenin bireylerin bilinçlerini, tercihlerini, hayata bakış açısını değiştirme ve yorumlarını etkileme durumunu barındıran bir süreç olarak icmâyı anlamlı hale getirmektedir.

3. İCMÂ VE YORUM

İslam hukuku alanında icmâ ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır (Aybakan, 2003). Bu açıdan burada icmâ ile ilgili detaylardan çok bu metodu arkaya planında bulunan mantığa işaret etmek daha isabetli olacaktır. Sözcük anlamıyla "Birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek" anlamlarına gelen icmâ, bir metodoloji olarak sözlük anlamıyla paralel bir çerçeveye sahiptir.(Dönmez, 2000: 417). Bu bağlamda icmâ herhangi bir dönemde, herhangi bir konuda müçtehitlerin fikir birliği içinde olmalarını ifade eder. İslam düşün geleneğinde icmâ önemsenmiştir. Gazzâli (ö. 505/1111) gibi âlimler bir müçtehidin yorum yapması için icmâ bilgisini şart koşmuşlardır.(Hallaq, 2020a: 24) İcmâ, teoride "Bir çağın bütün müçtehitlerinin şu veya bu şekilde belirli bir mesele üzerinde fikir birliğine varmaları"(Hallaq, 2020a,: 65) şeklinde tanımlansa da Hallaq'a göre gerçekte icmâ "fakihlerin kendinden önceki nesillere dönüp baktıklarında ve belirli bir doktrin ve görüşün kabul görmüş olduğunu bulduklarında gerçekleşmektedir."(Hallaq, 2020a :65) Bu anlamda icmâ müçtehidin içinde yaşadığı zamanla ilgili olduğu gibi kendisinden önce meydana gelmiş fikir birliğiyle de ilgilidir. Burada icmânın odak notkası ulema arasında muhalif bir sesin olup olmadığıyla ilgili bir durumdur(Hallaq, 2020a: 65). İcmânın meydana geldiği durumlarda sorgulama yapmak veya icmâyı verilmiş olan bir hükmü sorgulamak doğru değildir (Hallaq, 2020a:67).

İcmâ yorumla anlam kazanan bir metottur, yorumun ve fikir üretiminin olmadığı bir çerçevede icmânın anlamı kalmaz. Bu anlamda icmâ için müçtehit olan birden fazla âlimin olması gereklidir (Aydın, 1972:146). Bir yerde yorumda bulunacak müçtehit seviyesinde bireyler varsa, orada belli ölçüde icmânın konuşulması da gerekmektedir.⁴ İcmâ için müçtehidin bulunması şarttır. İcmâ, en azından çoğunluğun belli yorumlar etrafından birleşmesi demektir. Dolayısıyla yorumun olmadığı bir yerde icmâdan söz etmek doğru olmaz. Mantıksal olarak da bir yerde icmâ olması demek yorum sahibi birkaç kişinin varlığı demektir. Ne var ki her yorum ve ittifak icmâ çerçevesinde değerlendirilmemektedir. Örneğin avamın diğer bir ifadeyle halkın ittifakı icmâ açısından bir anlam ifade etmez (İzmirli, 2008, s. 151). İslam hukukunda hem müçtehitlik hem

³ (Günümüzün aşırı değişken ve karmaşasının temelinde teknolojinin de yattığı kabul edilmelidir. Teknolojinin bu değişim ve dönüşüme etkisini insan doğası ve bedeni üzerindeki etkilerine ilişkin güzel bir değerlendirme için bk. Mckibben, 2006)

⁴ Wael B. Hallaq, "Tarihi Gelişim Sürecinde Sünni Hukuk Teorisinde İfta ve İctihat", çev. Şükrü Selim Has, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020), 112.

de ona bağılı olarak ortaya çıkan icmâ için belli kriterler söz konusudur. Bu açıdan yorum yapmak belli başlı özellikleri gerektirir. Oysa avam kesiminden herkesin böyle bir özelliğe sahip olması zordur.

Belirtmek gerekir hem müçtehidin sahip olması gereken özellikler hem de icmânın mahiyeti, kapsamı, tanımı,(bu tanımlamalara ilişkin dertli toplu bir bakış için bk. Yavuz, 2004) sınırları ve çerçevesi konusunda İslam uleması arasında belli bir konsensüs yoktur (İzmirli, 2008: 151). Ancak icmânın fıkıh kaynakları açısından üçüncü sırada geldiğiyle ilgili fikir birliği vardır (Dönmez, 2000: 417). Peygamber sonrası gelişen icmânın fikri ve görüş birliği aynı zamanda toplumsal uzlaş ve ittifakın sağlanmasında da etkiliydi.⁵Çünkü icmâ herhangi bir yorumun yanılma payını aza indirgeyici olduğu gibi, etki altında kalan bir bilincin yanlış çıkarsamalar yapmasını da engelleyici bir yöntemdir. Serhasî'nin (ö.483/1090) ifadeleriyle “Duyulara dayanan ve hukuki meselelerde icmâ yoluyla kurulan şeyler infiradi olarak kurulmazlar. Fertler tek başlarına ağır bir ağaç gövdesini taşıyamazlar, ancak bir araya gelirlerse bunu yapabileceklerdir”(akt. Hallaq, 2020b:159). Sosyal, kültürel ve siyasi faktörlerin kolektif bir grubu etkilemesi, diğer bir ifadeyle bireysel zaafların grup yorumlarında yönlendirici olması daha zordur. Oysa tek bir bireyin yapmış olduğu çıkarsamada hata payı muhtemeldir. Bu çerçevede icmâ müçtehitin hatadan kurutmasını hedefleyen bir kaynak olarak önemlidir (Dönmez, 2000: 419).

İslam düşün geleneğinde Kur'an ve sünnetten sonra üçüncü kaynak olarak kabul edilen icmâ, keyfi yorumların ortaya çıkmasını azaltıcı bir etkiye sahip olarak, modern zamanlar da daha fazla önem kazanmaktadır. Bilincin pek çok etmenin etkisinde kalabilme ihtimali, günümüz şartlarında daha olasıdır. Modern zamanların “herkesin” her şey için yorum yapabildiği bir özellikte olması ve bilgiye dönük karmaşıklaşan yapısı, bir taraftan icmâyı gerekli kılarken, öte yandan icmâ durumunun ortaya çıkışını da zorlaştıran bir karakterde tezahür etmektedir.

4. MODERN TOPLUMDA İCMÂNIN İMKÂNİ

Tarihin çeşitli dönemlerinde dinsel alanın nasıl yorumlanacağı ve yorum süreçlerinde nelere dikkat edilmesi gerektiğiyle ilgili çeşitli tezler ortaya atılmıştır. Dinsel alanın “keyfi” yorum süreçlerinden geçmesini engellemeye ilişkin kimi kriterler konulmuş, yorumlayıcının asgari düzeyde de olsa birtakım şartları taşımaları önemsenmiştir (*Dinde Reformcular, Arası İslam Şurası*, 1959). Öte yandan yorumcunun bireysel bir takım yanılığara düşmesini önleme adına icmâyı başvurma metodolojisi üzerinde durulmuş ve icmâ İslam'ın önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilmiştir. Kriz dönemlerinde ve kritik dönemlerde dini yorumlar, keyfilige ve sübjektif açılımlara daha müsait hale gelebilmektedir. Bu tür dönemlere Abbasi halifesi Me'mun dönemi örnek olarak verilebilir. Alvani (ö.1437/2016) Abbasilerin son dönemlerinde fıkıh alanının karşı karşıya kaldığı durumu şöyle tasvir etmektedir:

“O günlerde fikhin durumu öyle bir haldeydi ki Müslümanların rahatsızlık hissetmeleri ve az-uz değil, oldukça şaşırması sürpriz değildi. Sık sık bir fakih tarafından haram denilen bir şey aynı zamanda aynı yerde ve aynı şartlar altında diğer bir fakih tarafından helal diye nitelendirilebiliyordu”(Alvani, 2006:125).

Öyle ki Alvani'ye göre kimi düşünürleri sünnet ve Kur'an'ın nakilci yönüne iten şey, yorum karmaşasının yaşandığı bu ortamdı (Alvani, 2006:126-127).Bu açıdan yorumlayıcıda/müçtehitlikte bir takım özellikler aramak ve icmâyı öne sürmek karmaşayı önleyici bir faktördür. Çalışma boyunca belirtmeye çalıştığımız gibi günümüz koşulları ve yaşanan süreç, dinsel alan etrafında yorumsal çeşitlilikle tezahür etmektedir. Öte yandan 19. yüzyıla beraber meydana gelen değişimler İslam coğrafyasını belli ölçülerde kriz durumlarıyla karşı karşıya bırakabilmektedir.

Modern zamanların hızlı değişimi bir taraftan dinsel alanında yorum yapmayı gerekli hale getirirken, öte yandan yorumun nasıl, ne şekilde ve hangi açılardan yapılması gerektiğini de akla getirmektedir. Günümüzün karmaşık koşullarında dinsel alanda yorum yapmayı hassas hale getirmektedir. Herkesin her şeyi söyleyebildiği bir ortamda yorumun hangi ölçütlere göre yapılacağı önem arz etmektedir. Bu da icmânın önemine işaret etmektedir. Ne var ki günümüzde icmânın koşulları giderek zorlaşmaktadır. Bunun nedeni modernitenin kendine özgü yorum pratikleridir. Berger modern düşüncenin karakteristik yapısının çoğulculaştırma olduğunun altını çizer (P. L. Berger & Zijderveld, 2018). Modernite ve onunla içkin olan liberal söylem konsensüs ve uzlaşından çok, bireyselliği ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda modern düşünce biçiminin üç açıdan icmâ olgusunu zorlaştırdığı hatta *imkânsız* hale getirdiği söylenebilir.

⁵ Dönmez, “İcmâ”, 21/418.

4.1. Dinselin “Kurumsal” Yapılanmadan Kişisel Tercihlere Evrilmesi

Modern ulus ve bürokratik devlet öncesinde toplumsal alan dinsel anlayışa göre kategorize edilmekteydi. Hukuki bir terim olan zimmî kavramı bu çerçevenin bir göstergesidir (Fayda, 2013:434-438). Bu anlamda dinsel alanın devlet organizasyonu içerisinde tanınır bir durumu vardı. İcmâ aynı zamanda hukuki bir terimdi ve hukuki yönelim dinsel merkezli bir karaktere sahipti. Dinsel bilginin geliştiricisi, yorumlayıcısı ve taşıyıcısı kurumlar olarak medreselerin ortaya çıkması bir açıdan devletin bürokratik ihtiyacını giderme amacına matufken, öte yandan toplumun dinsel sorunlarına çözüm üretme amacı da taşımaktaydı (Makdisi, 2004). Dolayısıyla dinsel yorum alanıyla yönetici elitler arasında şu veya bu şekilde dirsek teması söz konusuydu. Dinsel yorumun bir tarafı halka yönelikken, öte tarafı yöneticiler ve devlet organizasyonuna dönüktü. Kimi açılardan dinsel yorum devletin genel refleksine dönüşmekte, yorumsal alan bir açıdan kabul edilebilirliğini yönetici erkle işbirliğinden almaktaydı (Köksal, 2016). Örneğin Osmanlı döneminde herhangi bir mesele İslam hukukunun en üst mercii olan şeyhülislamlık makamıyla yöneticilerin işbirliği içerisinde çözülmekteydi (İpşirli, 2010:91-92). Şeyhülislamlık makamının kurumsallaşması bir açıdan toplumsal sorunlara çözüm getirme amacına matuftu (Kaydu, 1977:201-209). Bu çerçeve, dinsel yoruma bir statü atfetmekteydi. Hukuki alanın dinselliği, dinsel yorumu tüzel bir kişiliğe sokmaktaydı. Diğer bir ifadeyle fıkıh etrafında geliştirilen herhangi bir yorumun geçerliliği bu yorumun kısmen yönetici erk tarafından uygulanmasının kabul edilip edilmediğine bağlıydı. Öyle ki kimi zaman bizzat yönetici erk ve devlet organizasyonu fıkıhçıların belli güncel sorunlara çözüm üretmesini teşvik etmekteydi.⁶ Bu durumsallık İslam hukukçusunun bir olguyu değerlendirme biçimini rastgele olmaktan çıkararak ve yapılan yorumun belli bir sabiteye dayanmasını sağlayan bir bağlam oluşturmuyordu.

Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle birlikte başlayan modernleşme süreci, artan bir ivmeyle dinsel devlet organizasyonundan halkın sinesine, düşüncesine ve *kişisel* tercihlerine dönüşüm sürecini meydana getirdi. Seküler karakterli devlet organizasyonu ile sonuçlanan bu süreç, dine dayalı hukuk sisteminden bireye dayalı hukuk sistemi demektir. Diğer bir ifadeyle hukukun sekülerleşmesidir (Çelik, 2017:218). Zira modern devlet organizasyonu içerisinde hukuk tanrısal olanla verili değildir, kaynağı insandır (Mairet, 2020:40). Tamamen insan tasarısı ve ürünü olan devlet ve onunla ilintili kurumlar adeta kendi kendisinin nedenidir (Mairet, 2020: 25). Bu anlamda dinsel yorumları belli bir konsensüsün içerisine sokabilecek platform olan devlet organizasyonu dinsel yorumların *muhatapı* durumundan çıktı (Mairet, 2020:25). Dinsel yorum alanı da herhangi bir sosyal bilim yorumu kategorisine girmiş oldu.

4.2. Günümüz Toplum Dinamikleri

Günümüz toplumunun hızlı ve akışkan yapısına yönelik pek çok gözlem mevcuttur. Bunlara bir önceki başlıkta kısmen yer verildi. Günümüz toplum dinamiğinde bir yıl sonrasının ne olacağını tahmin etmek olanaksız hale gelmiştir. Sanayileşme süreciyle başlayan bu trendin zorladığı alanlardan birisi kuşkusuz ki dini yorum sahasıdır. Dini özellikli kılan şey, bu alanın toplumun gündelik sorun ve problemlere yönelik kimi apriorik çözümler içermesidir. Bu durumda yorumcu aşırı değişken, hızlı ve dinamik akan hayatı sabit ve yerinde olan metinler ışığında (Kur'an ve sünnet) yorumlamak zorundadır. Diğer bir deyişle yorumcu sabitesiz olan hayatı çeşitli sabitelere bağlayıcı çözümler geliştirmek durumundadır. Esasen dini sahanın zorluğu İslam dünyasının modern bilgi, sanayi, sosyoloji ve siyaset anlayışıyla layıkıyla yüzleşmemiş olmasındandır. Peygamber döneminden Avrupa'da ortaya çıkan sanayi toplumuna kadar ki süreçte toplumların genel karakterinin benzer olduğu ifade edilebilir. Ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayalı olan gündelik eylemler ve insan ilişkileri benzer formunu korumaktaydı. Oysa modern sanayi süreci sadece insan ilişkilerini değiştirmekle kalmadı, gündelik hayatı ve toplumsal pratikleri de radikal bir şekilde değiştirdi. Örneğin 90 km yol belli binekler ve sınırlar çerçevesinde tartışılmaktaydı. Tüm bu dönemler boyunca başlıca ulaşım aracı at ve deve gibi bineklerdi. Bu binekler 90 km yolun tartışma konusu yapılmasına olanak vermemekteydi. Oysa saatteki hızı 180 km'ye çıkabilen arabanın icat edilmesi 90 km'nin tartışma konusu yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Zamanın karmaşası, yapay zekâ, büyük veri algoritmaları, biyomühendislik, kürtaj, organ nakli, liberalizm, eşitlik, küreselleşmenin ortaya çıkardığı ötekiyle beraber yaşama zorunluluğu... vb pek çok husus gündelik pratiklerin değişmesini, değişimde İslam kaynaklarının yeni çözümlerle ele alınmasını gerekli kılmakta, bugün yapılan bir yorum bir süre sonra geçerliliğini yitirerek yeni bir yoruma zemin hazırlamaktadır.

⁶ Elbette ki Alvani'nin de vurguladığı gibi bu durum fakihlerin kimi zaman yönetici elitlerin dikkatini çekmek ve çeşitli imkânlardan yararlanmak için konjonktürel yorumlar geliştirmelerine de neden oluyordu. Taha Cabir Alvani, “Fıkıhta Kriz ve İhtihat Metodolojisi”, çev. Menderes Gürkan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006. Ancak yönetici erkin fıkıhçıya ihtiyaç duymasının hem fıkıh alanına hem de fıkıhsal yoruma değer kattığı da teslim edilmelidir.

Öte yandan modern toplumun karmaşıklığı disiplinler arası çalışma, düşünme ve yorum geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu açıdan dinsel yorum alanı sosyoloji, psikoloji, tıp, bilişim, gıda, iktisat, siyaset gibi pek çok disiplinin tecrübesini ve bakış açısını da dikkate almak durumundadır. Bu alanların her biri farklı diskurlara, terminolojilere ve kavramsal çerçevelere sahiptirler. Ortaya çıkacak olan bir icmâ olgusu tüm bu alanların genel çerçevesini dikkate almak durumundadır. Bu da zor bir çerçeveyi imlemektedir. Özetle modern toplumun karmaşık yapısı pek çok disiplinin işe koşulmasını gerekli kılarken, hızlı dönüşümü yorumların her an revize edilebileceği bir çerçeve sunmakta bu da icmânın yapılabirliğini azaltmaktadır.

4.3. Modern Bilgi Anlayışının Bireyi Konumlandırma Biçimi

Modern paradigmanın ayırt edici yönü, onun bireyi bilgi karşısında konumlandırma biçimidir. Bu bağlamda modernizm birey aklının bilgi karşısındaki mutlak hâkimiyetini ifade eder.⁷ Aydınlanma süreci olarak isimlendirilen bu dönemin ayırt edici özelliği, karanlık çağ olarak adlandırılan Ortaçağ'ın kapanışı yanı sıra bireysel tahayyülün vahyin egemenliğinden kurtuluşudur (Mairet, 2020, s. 34). Modern zamanlar vahiy merkezli bilgi yapma biçiminin yerini birey ve olgusal merkezli bilgi yapma biçimine bırakması dolayısıyla özgür bir şekilde fikirler serdetmeyi ifade eder.

Hıristiyanlık özelinde dinin ve kilisenin bilgi üzerindeki “tekeline” sistematik karşı çıkışın Martin Luther'den geldiği bilinmektedir.⁸Luther'e göre İncil, her bireyin okuyup anlayabileceği bir kitaptır. Dolayısıyla dinsel bilginin yorumlanması için papazlar sınıfı gibi imtiyazlı bir sınıfın olmasına gerek yoktur. Elbette kilisenin dini yorumlama tekelini elinde bulundurması Luther'in bu yorumu geliştirmesinde etkili olmuştur (Olgun, 2012: 141-149). Bu yönüyle Protestanlık “Rahiplerin, papaların ve papazların (dinsel yorum) aracılığıyla insanla Tanrı arasında doğrudan bağlantı kurar.”(Corm, 2018: 169). Luther'le ivme kazanan nihayetinde matbaanın yaygınlaşmasıyla hızlanan ve günümüzde artık Facebook, Twitter gibi sanal ortamlarda rahat bir şekilde üretilip tüketilen bilginin kamusallaşması süreci felsefe, siyaset ve sosyoloji olmak üzere din ekseninde de olabildiğince yoğun bir enformasyonun dolaşıma sokulmasıyla sonuçlandı/sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla ister din olsun isterse başka alanlarda, ehli olup olmadığına bakılmaksızın pek çok kulvarda yer alan insanlar herhangi bir kaygı gütmeden yorum geliştirebilmektedir.(Bunun tipik bir örneği yakın zamanda bir televizyon kanalında Caner Taslaman ile Ebubekir Sifil arasında yaşanan ve kamuoyunda yoğun bir tartışma yaratan televizyon programıdır. Taslaman özünde felsefeciyken Sifil din adamıdır. Tartışılan konuya hadisler konusudur. Elbette din sahasında olmayan kişilerin dinsel yorumlarına ilişkin pek çok örnek verilebilir. Tartışma için bk. Habertürk TV, 2017) Bu da Amerikalı din sosyoloğu Robert Wuthnow'un “tespitiyle yamalı bohça dini” diye bir anlayış ortaya çıkarmaktadır.(P. L. Berger & Zijderveld, 2018: 52). Berger'in ifadesiyle kişiler “ Bireysel dini yorganlarına yama yapıyorlar ve parçalar, eski orijinal gelenekten geldiği gibi başka geleneklerden de gelebilmektedir.”(P. L. Berger & Zijderveld, 2018: 52). Bu bağlamda dinsel yorum sadece değişen gündelik pratikler değil, bu pratikler etrafında yürütülen tartışma ve ortaya çıkan fikirler bağlamında parçalı bir tartışmayı içermektedir. İrani düşünür Shayegan'ın(Shayegan, 2010) yaralı bilinç olarak tanımladığı bu çerçeve, dinsel yorum alanının yapboz yöntemi ya da legoların birleştirilmesi şeklinde tezahür etmesine kaynaklık etmektedir.

Bir taraftan belli açılardan kendisini insan *aklının üstünde* gören dinsel paradigma öte yandan insan aklını her şeyin ölçüsü olarak gören modern paradigma arasındaki makas modern akademik anlayışın kendisini konumlandırma biçiminde de görülmektedir. Modern eğitim anlayışı bireyin sürekli olarak yorum yapmasını salık vermektedir. Akademik etos bireyin *özgün* olmasını yeni bir şeyler söylemesini ve tekrara düşmemesini öğütlemektedir. Tekrar ve özgün olmama hali akademik söylemle *intihal* halidir. Buna göre *yeni* bir şey söylemeyen ve fikir üretmeyen birinin modern akademik bağlama oturması zor bir süreçtir. İster fıkıh olsun ister hadis, dinsel alanda kalem oynatan bir araştırmacının yeni şeyler söylemesi elzemdir. Lisans sürecinden profesörlüğe kadar süren akademik yolculuk mecrasında atılan her adımda tekrara düşmemek bir şekilde yeni şeyler söylemek makbul olarak görülen bir durumdur. Bu durumsallık diğer disiplinlerde olduğu gibi icmâyı değil, çeşitliliğinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamaktadır.

Özetle bu üç etmenin bilgiyi parçalayıcı etkileri icmâ olgusunun teşekkülünü zorlaştıran bir çerçeve oluşturmakta, bu da dinsel yorumlar bağlamında çeşitli *keyfiliklerle* sonuçlanmaktadır. Yorumsal çeşitlilik bir taraftan icmâyı elzem kılmakta öte yandan zorlaştırmaktadır. Modern zamanlarda icmâ, her zamankinden

⁷Elbette ki modern toplumun akıl merkezli bir şekilde kendisini kurgulaması kimi eleştirilerde konu olmuştur. Bunların en başından geleni kuşkusuz ki Max Horkheimer'dir. Ona göre modernite Ortaçağ bilgi anlayışını dogmatikle suçlarken öte yandan kendisi akılı aşırı derecede kutsayarak dogmatikleştirmektedir. bk. Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak (İstanbul: Metis Yayınları, 1994).

⁸ Ali Erbaş, “Dinler Tarihi Araştırmaları - III Sempozyum”, *Protestan Reformu ve Martin Luther* (Dinler Tarihi Araştırmaları - III, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002), 194-245.

daha fazla gerekli gibidir, çünkü zorlaşan bir sürece dönüşmüştür. Bir şeyin zaruretinin ölçüsü, ona duyulan ihtiyacın şiddetinde yatar. Modern zamanlarda icmâ, ihtiyaç duyuldukça uzaklaşan bir durum olarak belirmektedir. Paradoksal bir şekilde modernite icmânın gerekliliğini ortaya çıkardıkça aynı zamanda onu imkânsız hale getirmektedir, imkânsız hale getirdikçe hissedilir bir eksiklik ortaya çıkarmaktadır. Çünkü icmâ en fazla yorum karmaşasının olduğu dönemlerde ihtiyaç duyulan bir anlayıştır. Günümüzdeyse bu durum fazlasıyla göze çarpmaktadır.

5. SONUÇ

Yazı boyunca dinsel yorum alanının içinde bulunduğu dönemin zorluklarına dair betimsel bir yaklaşım sergilendi. Bu çıkmazların en başında geleninin çağdaş zaman ve zeminin bir zorunluluk haline getirdiği yorum alanı olduğunun altı çizildi. Bir taraftan güncel sorun ve problemlere karşı yorum yapma gerekliliği belirirken, öte yandan yorum yapmanın nahif noktaları ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bir biçimiyle temel sorunlardan birisi, yorum yapmaktan çok her konuda yorumların yapılabildiği bir sürecin yaşanmasıdır. Çağdaş zeminin ortaya çıkardığı bu bağlam, icmâ kültürünün ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan paradoksal bir şekilde gerekliliğini de hissettirmektedir.

Yazı boyunca İslam yorum kaynaklarından birisi olan icmâ metodunun, yorum çeşitliliğinin yaşandığı günümüzde keyfiliği önlemek için önemli/gerekli ancak teşekkülünün de bir o kadar zor olduğu vurgulandı. Çağdaş hegemonya, değişen dinamikler bireysel bilinci baskılama ve yönlendirme kapasitesini taşıırken aynı zamanda bireyin herhangi bir yorumda yanılma payını artırmaktadır. Bir şekilde herkesin kalem oynatabildiği bir alan haline gelen dinsel saha, aslında tarihsel olarak yorum yapmanın çok daha hassas olduğu bir alandır. Bunun başlıca sebebi yorumcunun bir nevi kendi diliyle Allah'ı konuşturmasıdır. Din hakkında konuşan insanlar genel olarak aşkın varlık (Tanrı) hakkında konuşurken aslında kendi bakış açılarını da yansıtmaktadırlar. Tanrı genelde kendisi olarak hayatın pratiklerine inememiştir bilakis insani yoruma dönüşerek yönetim, siyaset, iktisat ve eğitim platformlarına inmiştir. Bu anlamda dinsel gündelik hayatın pratiklerine dönmesi ve kimi açılardan kültürel reflekslere dönüşmesi yorumlanmasına bağlıdır. Bu süreç yorumun gerekliliğini imlediği gibi hangi yorumun hangi ölçülere vurularak kabul edileceği problemini de gündeme getirmektedir. Din kim tarafından ve nasıl yorumlanmalı sorusu bu açıdan İslam medeniyetinde köklü bir soru/sorundur.

Bu soru/sorunun İslam tarihinde en anlamlı zemini teşkil ettiği dönemin sanayi dönemi olduğunu vurgulamak yerinde gibidir. Özünde tarihsel süreç içerisinde İslam'ın yorumsal çeşitlilik anlamında ilk ciddi krizler yaşadığı dönem Abbasiler dönemidir. Yunan kaynaklarının “tercüme” edilmesi, değişen toplumsal dinamikler, Platon gibi felsefecilerin görüşleri nispeten kargaşanın yaşamasına yol vermiş ancak İslam toplumunun güçlü bir siyasi organizasyona sahip olması, fıkıh alanının tüzel konumu ve mezhepleşme faaliyetleri bu kargaşanın bitmesinde önemli roller oynamıştır. İkinci ve önemli kriz aşaması sanayi dönemiyle başlayan modernleşme paradigmasının yükselişidir. Ne var ki modern paradigmanın yükselişe geçtiği süreçte İslam toplumunun siyasi, kültürel, iktisadi ve askeri nedenlerle zayıf olması, dinsel alanın belli ölçüde gerilemesi, iletişimin gelişmesi, toplumsal dinamiklerin değişip dönüşmesi çeşitli biçimleriyle İslam toplumunu krizle karşı karşıya bırakmıştır. Bu krizin noktalarından birisi krizin nasıl tanımlanacağı, dinsel ne şekilde yorumlanıp konumlandırılacağı hususudur.

İçtihat anlayışı, yorum geliştirmeyi amaç edinen bir yaklaşım biçimidir. Oysa günümüzde sorun yorum değil, bilakis yorumun/yorumların çokluğu; çünkü bu yorum çokluğu içerisinde sabiteler silikleşmekte ve hangi yorumun hangi teraziyle ölçülerek doğrulanabileceği hususu zorlu bir sürece dönüşmektedir. Günümüzün temel parametresini oluşturan “akıl” merkezli perspektif ve bireyi konumlandırma biçimi yorumsal analiz yapmak üzerinedir. Diğer bir ifadeyle günümüz bilgi anlayışının temelini oluşturan temel paradigma yorumsal liberalizmdir. Liberalizm ise özgürlüğü ve serbest düşüncüyü salık vermektedir. Oysa dinsel duruş için bu bakış açısının uygulanabilirliğinin çeşitli zorlukları vardır. Çünkü din bireyin belli bir çerçevede hareket etmesini istemekte ve bilginin kısmen tümünden gelimci bir yaklaşımla yapılandırılmasını öğütlemektedir. Bu tüm dengelimsizliğin en bariz ifadesi vahiydir. Vahiy insan tahayyülünün çözemeyeceği alanlara ilişkin bir sabiteler zinciri ve bilginin inşa edildiği temeldir. Oysa liberal bilgi anlayışı, tümevarımcıdır. Bu tümevarımcılık kendisini insan aklı üzerinden inşa etmekte ve bilginin ölçüsü olarak bireyi kabul etmektedir. Dolayısıyla sabitenin merkezine bireyi koymaktadır. Bu durum herkesin her şeyi söyleyebildiği bir genel atmosfer oluştururken yorum “kargaşasını” da beraberinde getirmektedir.

Bu vurgulardan insanların yorum yapmasına karşıt bir çizginin benimsendiğinin anlaşılması önemlidir; çünkü din bir parça anlatıldığı üzere hayatın içine yorumla girebilmektedir. Toplumsal dinamiklerin bu kadar değişken olduğu bir platformda elbette analitik yorumların yapılması önemlidir. Ancak yorumun, kimin

tarafından, hangi açılardan, hangi ölçülere göre neye dayanılarak yapıldığı önem kazanmaktadır. Neticede herkesin her şeyi söyleyebildiği bir platformda yorum yapmanın kendisinin anlamsızlaşacağı söylenebilir. Bu durum zor olmakla beraber icmânın üzerinden yeniden konuşulmasını gerekli hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktay, Y. (2008). Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslam ve Hayat. *Milel ve Nihal*, 5(2), 75-86.
- Alvani, T. C. (2006). Fıkıhta Kriz ve İctihat Metodolojisi (M. Gürkan, Çev.). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*.
- Apaydın, H. Y. (2000). İctihad. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 432-445). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, A. (2017). Modernlik Üzerine Söyleş. *Bilge Adamlar: Düşünce, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 16, 16-20.
- Aybakan, B. (2003). *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ: C. 183 s.* (Sy 392). İz Yayınları.
- Aydın, A. A. (1972). Dini Delillerde İcmâ. *Diyanet İlmi Dergi*, 11(3), 146-151.
- Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu* (N. Tural & F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. L., & Zijderveld, A. C. (2018). *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?* (K. Canatan, R. Bal, & H. Yar, Çev.; 1. bs). Açılım Kitap.
- Berger, P., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası (Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi)*, (V. S. Ögütte, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi* (D. F. Şannan & A. G. Berkkurt, Çev.). Heretik Yayınları.
- Buharî, E. A. M. b. İ. b. İ. (1981). *El-Câmi 'u's -Sahîh*. Çağrı Yayınları.
- Bulut, E. (2018). *Kelâm İlminde İcmâ Delili*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.
- Corm, G. (2018). *21. Yüzyılda Din Sorunu* (Ş. Sönmez, Çev.). İletişim Yayınları.
- Çelik, C. (2017). Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni. *Journal of Islamic Research*, 3(28), 209-223.
- Çelik, M. (2004). *Bilgi ve Hikmet: Enformasyon Toplumunun Belleği*. Kaknüs Y.
- Dinde Reformcular: 1. Dindereform'uların Kötü Kasıtları. İslam'da Teceddüd, İctihad Usulleri 3. Müslüman Milletler Arası İslam Şurası: C. 56 s.* (1959). Sebilürreşad Neşriyatı.
- Dönmez, İ. K. (2000). İcmâ. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 417-431). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eraslan, Ş. (2011). *Klasik İcmâ Teorisine Modern Yaklaşımlar*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Erbaş, A. (2002). Dinler Tarihi Araştırmaları—III Sempozyum. *Protestan Reformu ve Martin Luther*, 197-245.
- Fayda, M. (2013). Zimmî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 434-438). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü* (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları* (E. Kuşdili, Çev.; 2. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Habertürk TV. (2017). *Habertürk Özel—20 Temmuz 2017 (Hadislerin İslam'daki Yeri)*. <https://www.youtube.com/watch?v=B1Xo6NGeQHY>
- Hallaq, W. B. (2020a). İctihat Kapısı Kapandı Mı. İçinde N. Kızılkaya (Ed.), & K. Yelek & E. Eryılmaz (Çev.), *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*. Pınar Yayınları.

- Hallaq, W. B. (2020b). Sünni Hukuk Düşüncesinde Tümevarımsal Destekleme, Zanilık ve Katilik. İçinde N. Kızılkaya (Ed.), & M. Kılıç (Çev.), *Hukukun Ahlaki Boyutu* (1. bs, ss. 137-168). Pınar Yayınları.
- Hallaq, W. B. (2020c). Tarihi Gelişim Sürecinde Sunni Hukuk Teorisinde İfta ve İctihat. İçinde N. Kızılkaya (Ed.), & Ş. S. Has (Çev.), *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış* (1. bs, ss. 99-116). Pınar Yayınları.
- Heidegger, M. (2006). *Varlık ve Zaman* (K. H. Ökten, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*. (H. Arslan & B. Balkız, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Horkheimer, M. (1994). *Akıl Tutulması* (O. Koçak, Çev.). Metis Yayınları.
- İpşirli, M. (2010). Şeyhülislâm. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 91-96). Diyanet Vakfı Yayınları.
- İzmirli, İ. H. (2008). İcmâ, Kıyas ve İstihsanın Esasları., *Hikmet Yurdu*, 1(1), 149-160.
- Kaydu, E. (1977). Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 2, 201-209.
- Keleş, E. (1994). *İslâm Hukukunun Kaynağı Olarak İcma*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Köksal, A. C. (2016). *Fıkıh ve Siyaset* (1. bs). Klasik Yayınları.
- Köksal, A. C., & Dönmez, İ. K. (2012). Usûl-i Fıkıh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 201-202). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Liotard, J. F. (1990). *Postmodern Durum, Postmodernizm* (A. Çiğdem, Çev.). Ara Yayınları.
- Maalouf, A. (2018). *Ölümcül Kimlikler* (A. Bora, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Mairet, G. (2020). *Egemenlik İlkesi: Modern İktidarın Tarihi ve Temelleri* (M. Erşen, Çev.; 1. bs). Açılım Kitap.
- Makdisi, G. (2004). *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*. Gelenek Yayınları.
- Mckibben, B. (2006). *Yeter! Genetik Mühendisliği ve İnsan Doğasının Sonu* (F. Çolak, Çev.). Pınar Yayınları.
- Mertoğlu, M. S. (2010). "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı": Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15(28), 69-113.
- Olgun, H. (2012). Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(4), 135-156.
- Palmer, R. E. (2002). *Hermenötik*. (İ. Görener, Çev.; Sy 34). Anka Yayınları.
- Shayegan, D. (2010). *Yaralı Bilinç: Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni*. Metis Y.
- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler* (Ü. Tatılcan & G. Demiriz, Çev.). Sentez Yayınları.
- Taylor, C. (2007). *Seküler Çağ* (D. Körpe, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Wael B. Hallaq. (2020). Bir Osmanlı Reform Öncüsü: Örf ve Hukuki Değişim Üzerine İbn Abidin. İçinde N. Kızılkaya (Ed.), & Ö. F. Ocakoğlu (Çev.), *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış* (ss. 177-212). Pınar Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi* (L. Boyacı, Çev.). Yarım Yayınları.
- Yavuz, Y. V. (2004). İcmâ'nın Hakikati ve İslâm Teşri'indeki Önemi. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3, 85-112.